

המצה, הוא למד מהכתוב (דברים טז, ו) 'כבוא השמש' (צ"ח ברכות ט, א), ויש שכתבו, שהקב"ה עבר במצרים קודם חצות, ומכת בכורות היתה בחצות, ולמד רבי אלעזר בן עזריה מהכתוב 'ועברתי בלילה הזה' שיש לאוכלו בזמן שעבר הקב"ה בארץ מצרים קודם חצות (בני יששכר ד, ח, אילת השחר זבחים ג, ב, בבאורו השני).

אָמַר לוֹ רַבִּי עֲקִיבָא וְהָלֵא נֶאֱמַר חֲפִזוֹן עַד שְׁעַת חֲפִזוֹן - שמהתורה יכול לאכול קרבן פסח עד עלות השחר שהוא שעת חפזון, אולם אף לדעת רבי עקיבא אין לאוכלו אחר חצות מדרבנן (רשב"ם, רש"י לעיל צג, ב). ויש שסובר, שמדרבנן יש לאוכלו קודם חצות משום סייג, אבל אם עבר ולא אכל עד חצות, לא נפסל ויאכל לאחר חצות (תוס' ד"ה אמר, ע"פ דבר שמואל), ויש שסובר, שלדעת רבי עקיבא מותר לאכול קרבן פסח עד הבוקר אפילו מדרבנן, ולא עשו בו סייג עד חצות כבשאר קדשים (רשב"ם ברכות ט, א), לפי שלדעת רבי עקיבא עיקר מצות אכילת הפסח מהתורה היא מחצות ועד הבוקר, לא עשו סייג לעקור את עיקר דין התורה, או שכיין שקרבן פסח אינו נאכל אלא למנוי ועל השובע, לא עשו סייג שיכול לגרום להביא קדשים לידי פסול (פני יהושע ברכות שם).

וְהָא נֶאֱכָל לְשָׁנֵי לֵילוֹת יוֹם אֶחָד, וביום שבין שני הלילות אין לאכול, ככתוב 'ואכלו את הבשר בלילה הזה', אלא שאינו נפסל בהמתנת היום שבין שני הלילות (רשב"ם בשם רש"י), ויש שכתב, שאף ביום שבין שני הלילות יכול לאכול, והכתוב 'בלילה הזה' ממעט רק את היום שבו נשחט קרבן הפסח שאין לאוכלו ביום עד הלילה (רשב"ם). ויש שכתב, שכונת הגמ' שעד חצות אוכל את הפסח כדין קרבן פסח הנלמד מהכתוב 'חפזון', אולם לאחר חצות יכול לאוכלו כדין קדשים לשני לילות ויום אחד, ואין בו מצות פסח (אור שמח חמץ ומצה ג, א), ואף שרבי עקיבא למד מהכתוב 'בחפזון' שאינו נאכל אלא עד עלות השחר, היה אפשר להעמיד את הכתוב 'בחפזון' לפסח שהיה במצרים בלבד, אבל קרבן פסח שנעשה בשנים שאחר מכן, יהיה נאכל לשני לילות ויום אחד (הגהות ר"מ הורוויץ).

לֹא יֵצֵא יְדֵי חוּקְתָּהּ. וכיון שהלכה כרבי אלעזר בן עזריה, להלכה מצות אכילת מצה היא רק עד חצות (רבנן חננאל, תוס' ד"ה אמר, בשם י"מ). ויש להחמיר אף במצה של אפיקומן (ר"ן על היר"ן, תוס' מגילה כא, א ד"ה לאתיין) שהוא זכר לפסח (משנ"ב תנע, ו). ויש שכתב, שמצות אכילת מצה היא כל הלילה (רמב"ם חמץ ומצה ג, א), שאין הלכה כרבי אלעזר בן עזריה אלא כרבי עקיבא (מגיד משנה שם). ויש שכתב, שאפשר שאף לדעת רבי עקיבא גזרו שלא לאוכלה אחר חצות (רא"ש י, לח). ■ להלכה, יש ליהדר לאכול מצת אפיקומן קודם חצות (שו"ע א"ח תנע, א, ראה ב"י שם שספק שמא הלכה כראב"ע, וכן שאפשר שגם לר"ע גזרו עד חצות כדעת הרא"ש), וכל שכן יש ליהדר על אכילת כזית מצה ראשונה שיהיה קודם חצות, ואם עבר חצות הלילה ולא אכל אף את המצה הראשונה, אין לו לברך 'על אכילת מצה' (משנ"ב וביאה"ל שם) [באבני נזר (א"ח שפא, ה) כתב, שאם זמן חצות מתקרב, שייאכל מצה ויתנה שאם הלכה כר"ע אינו מתכוין לאכילת אפיקומן, ואם הלכה כרבי אלעזר בן עזריה שזמן אכילתה הוא עד חצות, יצא במצה זו ידי מצות אפיקומן, ובמנחת יצחק (ט, מז) הביא בשם הגרי"י, שיעשה כן בלא תנאי. והוסיף (שם, מח), שעדיף שלא להתנות, כיון שלר"ע לכתחילה יש לאכול קודם חצות, ובאגרות משה (א"ח ח, לה ח) כתב שאין לעשות כדברי האבני נזר, ובהערות הגרי"ש אלישיב כתב, שאין לעשות כן אלא כשהוא מיסב אצל אחרים ומוכרח לאכול עמהם, וראה עוד להורות נתן (נד, מא-מב), ובמועדים וזמנים (י, קפח)].

רַבִּי יוֹסִי אוֹמֵר נִתְּנָמְנָמוּ יֵאָכְלוּ נִרְדְּמוּ לֹא יֵאָכְלוּ, שדעתו להחמיר, שכל שישנו אפילו מקצתם אין יכולים היושנים להמשיך ולאכול, אולם אם לא ישנו אלא נמנמו מקצתן, יכולים להמשיך ולאכול, וחולק על ת"ק שאם ישנו מקצתן יאכלו (רשב"ם), ויש שמפרשים, שרבי יוסי חולק על דברי ת"ק שאמר שאם נרדמו כולם לא יאכלו, ודעתו להקל שאם לא נרדמו ממש אלא נמנמו אפילו כולם, יכולים לחזור ולאכול (מאירי, רמב"ם חמץ ומצה ח, יד, טור א"ח תנע, בשם ר"י). ■ להלכה, הדין נוהג במצה הנאכלת בסוף הסעודה לאפיקומן, ולא קודם לכן [כדעת רש"י ורשב"ם, לעיל ע"א], ורק אם נרדמו כולם אינם יכולים לחזור ולאכול, אבל אם נמנמו כולם או נרדמו מקצתן, כולם חוזרים לאכול [כדעת הרמב"ם ור"י, שדברי רבי יוסי להקל] (שו"ע א"ח תנע, ב וביאה"ל שם).

גְּמָרָא. אֲבִי הֵהָ יְחִיב קָמִיָּה דְּרַבָּה בליל הסדר, ומוכח שהדין נאמר אף במצה, שהרי רבה לאחר החורבן היה, וכדעת רבי יוסי שנרדם אפילו ששאר בני החבורה ערים אינו חוזר ואוכל (רשב"ם לעיל ע"א). ויש שפירשו, שרבה אכל לבדו, ורק כיון שהיה יחידי אם נרדם לא יכל להמשיך לאכול (מעשה רקח, לדעת הרמב"ם חמץ ומצה ח, יד). ויש שסובר, שהמעשה היה בליל תענית, שהנרדם חל עליו התענית ואין לו לחזור ולאכול אף שעדיין לא עלה השחר, והגמ' הביאה דין זה ללמוד מדין הפסח שהמתנמנם אינו נחשב לישן ויכול לחזור ולאכול (תוס' לעיל קט, ב ד"ה אמר). ויש שביארו, שנמנם באמצע סעודה, והנודן הוא אם נחשב הפסק וצריך לחזור ולברך (בעל העיטור מצה ומור, פסקי רי"ד), ויש שפירש שהמעשה היה בליל הסדר והנודן הוא אם נחשב כהיסח הדעת מהסעודה, ואם רוצה לשוב ולאכול עוד מצה צריך ליטול ידיו ולברך המוציא, ולא באיסור אכילה (ראב"ד חמץ ומצה שם, ומגיד משנה שם). ויש שכתב, שלענין סעודה אף אם נרדם בתוך אכילתו אינו נחשב להיסח הדעת מהסעודה, ואינו חוזר ומברך [והנודן כאן הוא רק מדיני אכילת פסח ומצה בליל פסח] (רא"ש תענית א, יד). ■ להלכה אם ישן שינת ארעי באמצע הסעודה, אינו נחשב הפסק [אבל נטילת ידיים צריך], אבל אם ישן שינת קבע על מיטתו, נחשב הפסק וצריך לחזור ולברך (שו"ע א"ח קעח, ז ומשנ"ב שם, מח).

רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה הוּא, ולדעתו כיון שהוא נאסר באכילה בחצות מהתורה, חל עליו שם נותר מהתורה ומטמא את הידיים (רשב"ם), ויש שכתב, שמהתורה אינו נחשב נותר ואינו נפסל אלא בבוקר, אלא כיון שמצות אכילתו היא רק עד חצות ושוב אסור לאוכלו ואם אוכלו עובר באיסור, גזרו רבנן שיטמא את הידיים מחצות כדין נותר (רמ"ע מפאנו א [וראה צ"ח ברכות ט, א, וחי' הגרי"י זבחים ג, ב בשם הגרי"ח, שדין אכילת הפסח עד חצות אינו דין בקרבן אלא הוא דין במצה של אכילת קרבן פסח כהדין לאוכלו צלי בלבד, ומצד הקרבן הוא עד הבוקר, ולכן אינו נעשה נותר עד הבוקר]). ויש שכתב, שאף שגם בשאר קדשים גזרו חכמים שלא לאוכלם אחר חצות (ברכות ב, א), לא גזרו בהם שיטמא את הידיים מחצות, בכדי שלא להוסיף טומאה, אולם בקרבן פסח כיון שבחצות מפסיד את מצות אכילת קרבן פסח מהתורה [אף שיכול לאוכלו מדין קדשים], גזרו בו שיטמא את הידיים מחצות (אור שמח חמץ ומצה ג, א).

וְעִבְרָתִי בְּאַרְץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הִזָּה מֵהַלֵּךְ עַד חֲצוֹת, מכת בכורות היתה בחצות ולא קודם לכן, ואי אפשר ברגע אחד לאכול את קרבן פסח, ועל כרחך זמן חצות הנלמד מהכתוב הוא או תחילת זמן תחילת אכילתו או לסוף זמן אכילתו, ולמד רבי אלעזר בן עזריה מהכתוב 'בלילה הזה', רק את סוף זמן אכילת המצה, אבל את הדין שתחילת הלילה הוא זמן תחילת אכילת